

стоюють власні інтереси (підозрюваний, обвинувачений, потерпілий, цивільний позивач і цивільний відповідач); б) особи, які своїми діями сприяють забезпеченню прав та свобод і не мають власного інтересу у кримінальній справі (поняті, свідок, спеціаліст, перекладач, експерт, особа, яка розуміє знаки глухих або німих, педагог, лікар).

Отже, питання про суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності, їх процесуальний статус та класифікація має істотне теоретичне і практичне значення. Від правильного його розв'язання безпосередньо залежить успішна реалізація завдань кримінального судочинства, дійовий захист прав, свобод і законних інтересів осіб, що беруть в ньому участь.

Список літератури: 1. Зеленецький В. С., Куркин Н. В. Обеспечение безопасности субъектов уголовного процесса. Х., 2000. 2. Кримінальний процес України: Підруч. для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / Ю. М. Грошевий, Т. М. Мірошніченко, Ю. В. Хоматов та ін.; За ред. Ю. М. Грошевого та В. М. Хотенця. Х., 2000. 3. Жеребкин В. Е. Логика. Х., 1995. 4. Зеленецький В. С., Кузьминова В. Ю. Технология восстановления (реконструкции) утраченных уголовных дел. Х., 2002. 5. Коваленко Є. Г. Кримінальний процес України: Навч. посіб. К., 2004. 6. Лобойко Л. М. Кримінально-процесуальне право: Курс лекцій: Навч. посібник. К., 2005. 7. Советский уголовный процесс: Учебник / Под ред. Л. М. Карнеевой, П. А. Лупинской, И. В. Тыричева. М., 1980. 8. Белькова О. В. Правовой статус свидетеля в кримінальному процесі України: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Х., 2005.

Надійшла до редколегії 30.10.07

О. О. Пащенко

СОЦІАЛЬНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ НЕДОТОРКАНОСТІ ДЕРЖАВНИХ КОРДОНІВ УКРАЇНИ

Проблемі соціальної обумовленості кримінальної відповідальності ще за радянських часів приділялася значна увага. Цьому питанню присвятили свої роботи М. О. Беляєв, П. С. Дагель, О. І. Коробєєв, Н. Ф. Кузнєцова, В. В. Орехов, П. С. Тоболкін тощо. Дослідженням злочинів у сфері недоторканості державних кордонів України, пов'язаних з нелегальною міграцією, займалися О. Джужа, Ю. Кравченко, В. Олефір, Ю. Римаренко, В. Федосєєв, В. Шакур та інші криміналісти. У той же час аналізу кримінологічних факторів соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за порушення недоторканості державних кордонів України окрема увага ще не приділялася. Тому метою даної статті є з'ясування кількості та розкриття змісту кримінологічних факторів, що зумовлюють необхідність охорони недоторканості державних кордонів України засобами кримінального права.

Будь-який закон породжується реальними потребами суспільства в правовій охороні [1, с. 52]. Соціальна обумовленість і ефективність кримінального законодавства, його норм і інститутів є

широкою проблемою, котра може бути досліджена з різних боків, в різних аспектах і напрямках. Але основним її напрямком, аспектом є *розкриття та вивчення факторів*, що впливають на створення норм та інститутів кримінального законодавства та на їх ефективність [2, с. 405–408; 3, с. 9–12]. Вказані фактори створюють у своїй сукупності соціологічний субстрат кримінально-правової норми, підтверджуючи тим самим генетичну природу кримінального права [1, с. 64– 65].

Кримінально-правова охорона недоторканності державних кордонів України здійснюється на підставі ст. ст. 332–334 КК, вміщених у розд. XIV «Злочини у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації». Ними передбачено відповідальність за незаконне переправлення осіб через державний кордон України (ст. 332 КК), порушення порядку здійснення міжнародних передач товарів, що підлягають державному експертному контролю (ст. 333 КК), порушення правил міжнародних польотів (ст. 334 КК). У первісній редакції КК містив ще одну норму – «Незаконне перетинання державного кордону» (ст. 331), яка була виключена Законом України від 18 травня 2004 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо перетинання державного кордону України» [4].

Не ставлячи за мету дослідити всю систему факторів, що обумовлюють встановлення та збереження кримінальної відповідальності за порушення недоторканності державних кордонів України¹, зауважимо, що криміналізація зазначених діянь обумовлена низкою кримінологічних факторів. У літературі вже відзначалося, що об'єктивні потреби суспільства в криміналізації суспільно небезпечних діянь визначаються перш за все саме кримінологічними факторами: серйозним ступенем суспільної небезпечності цих діянь, їх відносною поширеністю, неможливістю успішної боротьби з ними за допомогою інших заходів [5, с. 57].

Фактор суспільної небезпечності. Основою оцінки значущих діянь в суспільстві є певна система оцінок-норм, еталонів поведінки, ціннісних орієнтацій, ідеалів, що поділяються соціальним утворенням (групою, класом, соціальним прошарком, суспільством, державою) [6, с. 69]. Суспільна небезпечність полягає в тому, що діяння або завдає шкоди відносинам, що охороняються кримінальним законом, або містить реальну можливість завдання такої шкоди [7, с. 20–21; 8, с. 78]. Тому суспільство не може ставитися до таких діянь ні схвально, ні, навіть, прийнятно (нейтрально). Суспільна небезпечність визначає сутність вчиненого діяння. Тому злочинним можна визнати тільки таке діяння, яке за своїм змістом є суспільно небезпечним. Аналіз такого фактору, як суспі-

---

¹ Зазначена проблема вимагає самостійного дослідження.

льна небезпечність дозволяє зазначити, що правомірною є криміналізація лише діяння, суспільна небезпечність якого з точки зору кримінального права є достатньо високою. Основними рисами суспільної небезпечності є її характер і ступінь. Під характером суспільної небезпечності розуміється її якісна властивість, а під ступенем – кількісна характеристика. Соціальний зміст злочину міститься в характері та ступені суспільної небезпечності [9, с. 54]. Критеріями оцінки суспільної небезпечності є об'єктивні та суб'єктивні ознаки злочину: об'єкт, на який посягає злочин, наслідки, спосіб вчинення злочину, форма вини, мотив, мета тощо. Тільки їх сукупність може розкрити об'єктивну (реальну) небезпечність злочину, його тяжкість [8, с. 78].

Одним з головних критеріїв, що визначають суспільну небезпечність діяння, є характер та значення тих суспільних відносин, на які спрямоване злочинне діяння й котрим воно завдає шкоди чи створює реальну небезпеку такого завдання [10, с. 98]. Об'єктивна необхідність державного кордону обумовлюється існуванням держави. Без кордону не може існувати будь-яка держава незалежно від її соціально-економічного устрою. Визначальною позитивною властивістю суспільних відносин, котрі забезпечують підтримання недоторканності державних кордонів України, є створення (підтримання) в цій сфері стану, за якого відсутня загроза завдання шкоди громадській безпеці, міжнародному правопорядку, правам і свободам осіб, які правомірно перебувають на території України та прикордонних держав. Потребу в наявності цього стану мають всі особи, які знаходяться по обидва боки державного кордону України. В. В. Федосєєв з цього приводу слушно зауважує, що нелегальна міграція сприяє зростанню незаконного обігу наркотичних засобів, зброї, поширенню інфекційних хвороб, тісно пов'язана із корупцією та організованою злочинністю і є одним із прибуткових видів злочинного бізнесу [11, с. 104–114; 12, с. 25–27]. Таким чином, серйозні загрози, які містить неконтрольована нелегальна міграція, дозволяють стверджувати, що вказана потреба знаходиться на достатньо високому рівні в ієрархії потреб людини. Тому важливо зазначити, що забезпечення недоторканності державних кордонів є необхідною умовою життєдіяльності суспільства та окремих громадян. Це означає, що рівень соціальної цінності відносин, котрі забезпечують підтримання недоторканності державних кордонів України, є достатнім для їх кримінально-правової охорони. Проте підтримання стану недоторканності – це не самоціль, він встановлюється для попередження загрози завдання шкоди іншим суспільним відносинам. Тобто це своєрідна штучна «оболонка», створена для попередження можливості спричинення шкоди іншим суспільним відносинам, субстратом яких є безпосередні блага, інтереси чи права людини. Самі по

собі суспільні відносини, котрі забезпечують підтримання недоторканності державних кордонів України, являють собою не абсолютну, а відносну цінність, а шкода, що їм завдається, в переважній більшості випадків може бути усунена (не є незворотною – ні повністю, ні частково). Це дає підстави для висновку, що недоторканність державних кордонів України повинна охоронятися нормами кримінального права тільки від найбільш суспільно небезпечних посягань.

Характер і ступінь суспільної небезпечності вчиненого діяння обумовлюється також формою вини. Вірне вирішення питань, пов'язаних з поняттям вини, має суттєве значення не тільки для вирішення проблеми кримінально-правового відношення, а й для розуміння значення суб'єктивної сторони злочину як одного з критеріїв, які визначають суспільну небезпечність діяння в цілому та ступінь такої небезпечності. Умисел є більш небезпечною формою вини, ніж необережність, а тому цілком логічно, що законодавець криміналізував лише умисні посягання на недоторканність державних кордонів України.

Підсумовуючи розгляд такого фактору, як суспільна небезпечність, слід відзначити, що визначальними обставинами при криміналізації діянь, що посягають на недоторканність державних кордонів України, є рівень соціальної цінності охоронюваних суспільних відносин та форма вини, з якою здійснюються відповідні посягання. Таким чином, криміналізація діянь, що завдають шкоди недоторканності державних кордонів України, має здійснюватися лише за умови, що сукупність вказаних обставин свідчить про такий рівень суспільної небезпечності посягання, який є достатнім для визнання його злочином.

Фактор відносної поширеності діяння. Зміст цього фактору полягає у тому, що діяння, яке криміналізується, повинно бути, з одного боку, достатньо поширеним, тобто являти собою загальних тенденцій і закономірностей, з іншого, – не повинно бути всеохоплюючим, і навіть надзвичайно широко поширеним. Вчені застерігають, що будь-яка спроба криміналізувати дуже поширені форми поведінки була б дисфункціональною, оскільки результат вийшов би за межі практичних можливостей органів кримінального переслідування, і тим самим була б зведена у норму безкарність діянь, оголошених злочинними [13, с. 218–219]. Так, незважаючи на очевидність суспільної небезпечності деяких проявів так званого маргінального стану (пияцтво, азартні ігри) та їхню поширеність, до питання щодо їх можливої криміналізації слід підходити надзвичайно обережно. Справа у тому, що реалізувати в повному обсязі принцип невідворотності покарання у випадку криміналізації таких діянь буде практично неможливо. Причому саме через їх надзвичайну поширеність. А це означає, що авторитет кримінального закону

в очах населення буде підірвано. Крім того, переведення великої кількості людей із названими формами девіантної поведінки до категорії злочинців не буде, як показують дослідження, сприйнято суспільною правосвідомістю як справедливе [1, с. 73].

Стосовно поширеності посягань на недоторканність державних кордонів України слід зауважити наступне. За даними слідчого управління Служби безпеки України в провадженні слідчих підрозділів СБУ за ст. ст. 331–334 КК України в період 2001–2005 рр. знаходилася 1231 кримінальна справа на 1819 осіб [11, с. 113; 14, с. 121–125]. Тобто посягання на недоторканність державних кордонів України є відносно поширеними. Крім того, на нашу думку, значна їх кількість не відображена в офіційній статистиці через латентність. Очевидно, що не всі факти вчинення злочинів, передбачених ст. ст. 331–334 (зараз – 332–334) КК стали відомі правоохоронним органам. Головними причинами латентності цих злочинів, як нам здається, є відсутність «потерпілих», труднощі у технічному оснащенні Державної прикордонної служби, об'єктивна неможливість контролювати всі лінії державного кордону України. Проте, в будь-якому разі, посягання на недоторканність державних кордонів України не є надзвичайно поширеним, а тим паче всеохоплюючим явищем. Тому можна констатувати наявність як «нижчої межі» криміналізації – діяння є типовим, а не поодиноким, так і верхньої – діяння не є надзвичайно поширеними. А це означає, що криміналізація обґрунтована.

Фактор неможливості успішної боротьби за допомогою інших заходів. Кримінально-правова заборона як засіб боротьби з найбільш суспільно небезпечною поведінкою повинна мати місце тільки тоді, коли вона є вимушеною. У випадках, де результату можна досягти шляхом застосування менш репресивних заходів – адміністративно-правових, дисциплінарних і тим паче моральних, – криміналізація зайва.

В останній час неузгодженість між можливостями кримінально-правової та некримінально-правової охорони деяких суспільних відносин стає все більш очевидною – і законодавець послідовно переводить окремі малозначні діяння в розряд адміністративних правопорушень. Яскравим прикладом цього є декриміналізація діяння, передбаченого ст. 331 КК.

Слід відзначити, що на сьогодні в Україні охорона недоторканності державних кордонів здійснюється не лише за допомогою засобів кримінального права. У Кодексі про адміністративні правопорушення відповідальність за посягання на недоторканність державних кордонів України передбачена в гл. 15 «Адміністративні правопорушення, що посягають на встановлений порядок управління». Це ст. 202 «Порушення прикордонного режиму в пунктах пропуску через державний кордон» та ст. 204¹ «Незакон-

не перетинання або спроба незаконного перетинання державного кордону України» [15]. Остання передбачає відповідальність за перетинання або спробу перетинання державного кордону України будь-яким способом поза пунктами пропуску через державний кордон України або в пунктах пропуску через державний кордон України без відповідних документів або за документами, що містять недостовірні відомості про особу, чи без дозволу відповідних органів влади.

Таким чином, в КК передбачено відповідальність лише за найбільш суспільно небезпечні посягання на недоторканність державних кордонів України, а за інші посягання у відповідній сфері встановлено адміністративну відповідальність.

Викладене дозволяє зробити наступні наступні висновки:

1) об'єктивні потреби суспільства в криміналізації суспільно небезпечних діянь, в тому числі і тих, що посягають на недоторканність державних кордонів України, визначаються перш за все саме кримінологічними факторами: серйозним ступенем суспільної небезпечності цих діянь, їх відносною поширеністю, неможливістю успішної боротьби з ними за допомогою інших заходів;

2) розгляд такого фактору, як суспільна небезпечність, дає підстави для висновку, які визначальними обставинами при криміналізації діянь, що посягають на недоторканність державних кордонів України, є рівень соціальної цінності охоронюваних суспільних відносин та форма вини, з якою здійснюються відповідні посягання;

3) фактор відносної поширеності посягань на недоторканність державних кордонів України свідчить, що, з одного боку, вони є достатньо поширеними, тобто виступають проявом загальних тенденцій і закономірностей, з іншого, – не є всеохоплюючими, і, навіть надзвичайно широко поширеними. А це означає, що криміналізація об'єктована;

4) у КК передбачено відповідальність лише за найбільш суспільно небезпечні посягання на недоторканність державних кордонів України, а за інші посягання у відповідній сфері встановлено адміністративну відповідальність. Таким чином, законодавцем враховано фактор неможливості успішної боротьби з діянням за допомогою інших заходів.

Список літератури: 1. Коробеев А. И. Советская уголовно-правовая политика. – Владивосток, 1987. 2. Борисов В. І. Конституційна відповідність у системі чинників соціальної обумовленості кримінального закону / Теоретичні та практичні проблеми реалізації Конституції України: Тези доповідей та наукових повідомлень учасників всеукраїнської науково-практичної конференції 29-30 червня 2006 р. / За заг. ред. Ю. М. Грошевого, М. І. Панова. Х., 2006. 3. Борисов В. І. Кримінально-правова політика та питання соціальної обумовленості закону про кримінальну відповідальність / Кримінально-правова політика держави: теоретичні і практичні аспекти проблеми: Мат-ли міжнар. наук. конф. 17–18 листопада 2006 р. Донецьк, 2006. 4. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 36. Ст. 430. 5. Дагель П. С. Проблемы советской уголовной политики. Владивосток, 1982. 6. Гри-

чук В. К. Проблеми кодифікації кримінального законодавства України. Львів, 1993. 7. Бажанов М. И. Уголовное право Украины. Общая часть: Конспект лекций. Днепрпетровск, 1992. 8. Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, Л. М. Кривоченко та ін; За ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 3-тє вид., перероб. і допов. К., 2007. 9. Кузнецова Н. Ф. Преступление и преступность. М., 1969. 10. Карпушин М. П., Курляндский В. И. Уголовная ответственность и состав преступления. М., 1974. 11. Федосеев В. В. Поняття недоторканності державних кордонів України та деякі питання їх кримінально-правової охорони // Питання боротьби зі злочинністю: Зб. наук. праць. Вип. 12. X., 2006. 12. Федосеев В. В. Соціальна обумовленість кримінальної відповідальності за незаконне переправлення осіб через державний кордон України // Мат-ли наук. семінарів та «круглих столів», проведених Національною юридичною академією України ім. Ярослава Мудрого спільно з Академією правових наук України в рамках Фестивалю науки 15–16 травня 2007 р. / Упорядники А.П. Гетьман, О.В. Петришин. X., 2007. 13. Основания уголовно-правового запрета: Криминализация и декриминализация / П. С. Дагель, Г. А. Злобин, С. Г. Келина и др.; Под ред. В. Н. Кудрявцева и А. М. Яковлева. М., 1982. 14. Стрілецький М. Кримінальна відповідальність за порушення недоторканності державних кордонів України // Актуальні проблеми кримінального права України: Тези доповідей та наукових повідомлень студентської наукової конференції / За заг. ред. В. Я. Тація. X., 2007. 15. ВВР Української РСР. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122.

Надійшла до редакції 20.10.07

Л. Я. Гордін

ОСОБЛИВОСТІ ОКРЕМИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ КЕРІВНИКА СЛІДЧО-ОПЕРАТИВНОЇ ГРУПИ ПІД ЧАС ПРОВАДЖЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВ

Здійснення судово-правової реформи в Україні та формування правової держави потребує виконання завдання щодо забезпечення ефективності провадження досудового розслідування в кримінальних справах. Однією з умов вдосконалення діяльності органів досудового розслідування та підвищення на цій основі якості розслідування є вирішення питання про взаємодію апаратів органів досудового слідства та дізнання, зокрема в складі слідчо-оперативної групи (далі – СОГ), як найбільш вдалої та універсальної форми взаємодії. Оскільки, як свідчить практика, розкриття найбільш небезпечних і, як правило, добре замаскованих або таких, що вчиняються організованими групами, злочинів, є не тільки складним, але інколи й неможливим без застосування колективних форм роботи різних правоохоронних органів.

У зв'язку з цим, з метою організації належної та ефективної взаємодії органів досудового слідства та дізнання в складі СОГ, досить великий інтерес викликає необхідність дослідження повноважень керівника слідчо-оперативної групи. В юридичній літературі, і ми цю позицію підтримуємо, повноваження вказаного суб'єкта поділяють на процесуальні та організаційні. До процесуальних, зокрема, відноситься: проведення перевірки отриманої інформації про вчинені злочини, порушення кримінальних справ і прийняття їх до свого провадження; прийняття найбільш важли-